

- Inspectie van het Onderwijs (1995). *Examenresultaten HAVO en VWO*. Utrecht.
- Leder, G. (1985). Sex-related differences in mathematics: an overview. *Educational Studies in Mathematics*, 16, 304-309.
- Maccoby, E. E. & C. N. Jacklin (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1990). *Evaluatie voorlichtingscampagne Kies Exact*. Den Haag: Centrale Directie Voorlichting, Bibliotheek en Internationale Betrekkingen.
- Oost, E. van (1995) Over 'vrouwelijke' en 'mannelijke' dingen. In Brouns, M. et al (Eds.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig: een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (pp. 287-312). Bussum: Coutinho.
- Oudshoorn, N.E.J. (1996). *Genderscripts in technologie*. Noodlot of uitdaging. Universiteit Twente, Inaugurale rede.
- Roele, M. (1994). Vrouwen hebben een kleinere wiskundeknobbel. *Intermediair*, 30, 9, 39.
- Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs (1994b). *De Tweede Fase vernieuwt. Scharnier tussen basisvorming en hoger onderwijs, deel 2*. Den Haag.
- Verkenningcommissie Wiskunde (1992). *Wiskunde in beweging. Mathematics – ordering a complex world*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Walkerdine, V. (Ed.) (1989). *Counting Girls Out*. London: Virago Press.
- Witte, M. (1994). *Meisjes meegerekend, de constructie van wiskundige begaafdheid*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Thesis Publishers.

RECENCIES

Werken en zorgen: de moeite waard. Een onderzoek naar het welbevinden van buitenshuis werkende moeders

Hanne Groenendijk
Utrecht (Jan van Arkel) 1998
349 blz., f 49,90

Over buitenshuis werkende moeders in Nederland bestaan twee schijnbaar tegenstrijdige beelden. Enerzijds bestaat het beeld van de overbelaste moeder die weken van 80 tot 90 uur maakt, waarin werken en zorgen met pijn en moeite worden gecombineerd. Anderzijds is er het beeld van de zich tevreden en gezond voelende moeder. De vraag hoe dit kan, vormt de achtergrond van het proefschrift van Hanne Groenendijk. Het antwoord van Groenendijk is tweeledig. Ten eerste zullen er behalve de veelgehoorde negatieve kanten ook positieve kanten aan het combineren zitten, die zo sterk zouden kunnen zijn dat men zich per saldo goed voelt. Ten tweede zouden gemiddelde cijfers niet meer dan de optelsom kunnen zijn van een grote variatie. Een dergelijke optelsom zal verhullen dat sommige moeders zich uitstekend voelen, terwijl andere juist veel klachten ervaren. Door beide interpretaties van een vraagteken te voorzien, formuleert Groenendijk in het eerste hoofdstuk een interessante voorlopige probleemstelling. De uitwerking hiervan beslaat de volgende drie hoofdstukken. Alvorens in hoofdstuk 4 het theoretisch model uiteen te zetten, geven hoofdstukken 2 en 3 een overzicht van bestaande inzichten. Daarbij baseert Groenendijk zich op een brede schakering van literatuur uit zowel sociologische als (sociaal-)psychologische hoek. In bestaand onderzoek blijkt het accent nogal sterk te liggen op de mogelijke klachten en negatieve gevoelens. Hierbij is vooral de werk- en thuissituatie en de betekenis die moeders geven aan het combineren van belang. Groenendijk bespreekt uitvoerig het onderzoek naar de manier van omgaan met taakcombinaties, ook wel *coping*-strategieën genoemd. Hieronder vallen

gedragingen en gedachten die kunnen worden ingezet om stress te beheersen, te verminderen of te voorkomen. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen probleemgerichte strategieën zoals delegeren, prioriteiten stellen of harder werken, en emotiegerichte strategieën zoals relativeren. Copingstrategieën vormen een derde belangrijke factor voor het welbevinden.

In het theoretisch model worden de drie factoren geïntegreerd. Hierbij valt op dat de beoordeling door moeders (welke negatieve én positieve kanten zien zij aan het combineren?) centraal staat. Deze betekenisgeving is niet alleen rechtstreeks gekoppeld aan het welbevinden, maar speelt ook een bemiddelende rol voor de invloed van de feitelijke situatie (hoe belastend is deze?) en die van de gebruikte copingstrategieën (hoe wordt omgegaan met drukte?). Op basis van dit model formuleert Groenendijk uiteindelijk negen onderzoeksvragen. Afgezien van de vraag naar de mate van welbevinden hebben alle vragen betrekking op de relatie tussen de onderscheiden factoren en de mate van welbevinden.

De gestructureerde en heldere wijze waarop Groenendijk probleemstelling en theoretisch model uit de doeken doet, verdient grote waardering. Ook voor lezers die niet zo ingevoerd zijn in het psychologisch onderzoeksterrein, blijft steeds de grote lijn in beeld. Daarnaast weet Groenendijk telkens de pertinentie van haar probleemstelling overtuigend te verantwoorden.

De vraagtekens die dit eerste deel van het boek oproept, zijn theoretisch en methodologisch van aard. Zo kan men zich afvragen in hoeverre 'betekenisgeving als bemiddelende factor' berust op een cirkelredentie. De

uitspraak dat het ervaren van stress afhangt van de beoordeling van de situatie van de betrokkene is weinig informatief in de verklaring van meer of minder welbevinden. Ook Groenendijk ziet hier de dreiging dat de beoordeling van het combineren door moeders niet te scheiden is van hun mate van welbevinden bij het combineren. Groenendijk pleit er daarom voor een ruime opvatting van betekenisgeving te hanteren die zoveel mogelijk losstaat van het welbevinden zelf. Desalniettemin blijft deze kwestie in de lucht hangen, te meer daar aan de perceptie een centrale rol wordt toegekend.

In deel II en III van het boek volgt het verslag van de onderzoeksresultaten. In totaal zijn 74 buitenshuis werkende moeders uit de regio Rotterdam zowel schriftelijk als mondeling ondervraagd. Alle respondenten hebben een baan van tenminste 19 uur per week, een werkende partner en tenminste één kind onder de 12 jaar. Deel II is voornamelijk gebaseerd op een kwantitatieve analyse van het onderzoeksmateriaal. In deel III worden vier groepen vrouwen middels een kwalitatieve analyse verder in kaart gebracht.

Wat betreft de mate van welbevinden laten de onderzoeksresultaten inderdaad zien dat moeders een sterke mengeling van negatieve en positieve gevoelens ervaren, waarbij de positieve vaker beleefd worden. Dit is vastgesteld door de respondenten twee lijsten met verschillende gevoelens over werken en zorgen voor te leggen waarop moest worden aangegeven hoe vaak ze deze hebben. Aan de respondenten is ook gevraagd hoe ze zich in het algemeen voelen bij het combineren. De open antwoorden leiden opnieuw tot bevinding dat taakcombinatie in veel gevallen lichamelijke of geestelijke vermoeidheid brengt, maar daarnaast vooral voldoening, verrijking en afwisseling. Het welbevinden is tevens gemeten met behulp van een lijst met lichamelijke en psychische klachten en riskante gewoontes zoals meer snoepen of roken. Deze meting heeft als voordeel dat zij niet reeds in de vraagstelling is gekoppeld aan het combineren. Voor weinig klachten geldt dat ze vaak worden ervaren. Relatief vaak voorkomend is het snel geïrriteerd zijn en het hebben van rugpijn. Groenendijk gaat echter niet na of de onderzoeksgroep in dit opzicht afwijkt van landelijke cijfers. Ook een vergelijking met de mate waarin mannen in het algemeen en de partners van de respondenten in het bijzonder klachten hebben zou in dit verband interessant zijn geweest.

Bij de relatie tussen het welbevinden en de feitelijke situatie gaat het om de vraag of een zwaardere belasting samengaat met minder welbevinden. Slechts enkele kenmerken vertonen samenhang. Herintreedsters, vrouwen met meer kinderen en zij die regelmatig moeten overwerken blijken negatief af te steken, terwijl

flexibele werktijden en begrip op het werk samengaan met meer welbevinden. Daarnaast blijkt een hoog huishoudinkomen en het hebben van huishoudelijke hulp eerder met minder dan met meer welbevinden verbonden. Groenendijk verklaart dit, grotendeels door de kwalitatieve analyse ondersteund, door te wijzen op het gebrek aan praktische steun van een veel verdienende partner. Op dit punt is het opmerkelijk dat de huishoudelijke taakverdeling geen integraal onderdeel vormt van de meting van de feitelijke situatie. Zowel het absolute aantal werkuren binnenshuis per partner als hun relatieve aandeel in verschillende taken ontbreken in de analyse.

Wat betreft copingstrategieën is gebruik gemaakt van een lijst met uitspraken met daarbij de vraag hoe vaak men dienovereenkomstig handelt of denkt. Dit levert een boeiend plaatje op. De moeders blijken vooral door hard en efficiënt werken om te gaan met drukte. Daarentegen blijkt men minder vaak nee te zeggen of te delegeren. Strategiegebruik vertoont de meeste samenhang met het welbevinden als het gaat om de mate van positieve gevoelens. Vooral de emotiegerichte strategieën zijn hierbij van belang. Bovendien blijkt het hanteren van een gevarieerder pakket van strategieën met meer welbevinden verbonden.

Het belang van de beoordeling van de situatie is nagegaan door middel van de open vraag hoe men het in het algemeen vindt om werken en zorgen te combineren. Hieruit zijn vier groepen vrouwen voortgekomen, die volgens Groenendijk substantieel verschillen in hun visie op het combineren. In het verdere onderzoek zijn zij aangeduid als Positief Bestaan, Pittig Bestaan, Zorgelijk Bestaan en Zwaar Bestaan. Vrouwen uit de eerste twee groepen hebben een uitgesproken positieve visie en hebben minder vaak het gevoel het niet te redden. De beoordeling blijkt hiermee slechts samen te hangen met één bepaald aspect van het welbevinden, namelijk de mate van negatieve gevoelens. Daarnaast concludeert Groenendijk dat het gewicht van de beoordeling niet voor elke groep even groot is. In de groepen Zorgelijk en Zwaar Bestaan domineren de werkdruk, het hoge aspiratieniveau en de scheve thuissituatie het beeld en wordt minder welbevinden ervaren. De profielschetsen zoals opgenomen in de bijlagen van het boek zijn wat dit betreft zeer verhelderend.

Al met al levert de studie van Groenendijk een meer genuanceerde kijk op combinerende moeders. Het boek is voor een breed lezerspubliek toegankelijk en bevat een schat aan materiaal en inzichten. Daarbij ligt uiteindelijk de nadruk op de doorslaggevende betekenis van hoe vrouwen het combineren voor zichzelf zien. Het is vervolgens voor de lezer een interessante uitdaging te bepalen in hoeverre het onderzoek deze stelling meer aannemelijk heeft gemaakt.

Michiel van Berkel